

INTERPRETACE ŽIDOVSKÉ POEZIE A ANTISEMITSKÉ VÝPADY V TEXTECH VÁCLAVA ČERNÉHO

PETR KUČERA

KUČERA, Petr: Interpretation of Jewish Poetry and Antisemitic Outbursts in the Texts of Václav Černý, 2022, Vol. 4, Issue 2, pp. 4 – 12. DOI: 10.17846/CEV.2022.04.2.4-12.

ABSTRACT: The paper focuses on the comparison of Václav Černý's literary critical interest in the existentialist poetry of the Jewish poets Jiří Orten and Hanuš Bonn in the 1940s with the later antisemitic outbursts of this important figure in Czech literary science and cultural history towards Jewish figures in political and cultural life. On closer inspection, the apparent contradiction appears to be less stark, as Černý's interpretations of Jewish poetry, which are based on a non-Marxist concept of European existentialism, consistently avoid the context of Jewish religious and cultural traditions.

KEYWORDS: Jewish poetry. Jewish traditions. Existentialism. Antisemitism. Václav Černý.

Václav Černý (1905 – 1987) je jednou z nejvýraznějších osobností středoevropské literární historiografie a komparatistiky dvacátého století, překladatelem z francouzštiny, španělštiny a italštiny, literárním kritikem a univerzitním pedagogem. Pocházel z rodiny venkovského učitele z Jizbice u Náchoda, v Náchodě studoval na reálném gymnáziu. Východní Čechy se svými vlasteneckými, kulturními a duchovními tradicemi zůstaly pro Černého celoživotní inspirací. Dokončení středoškolských studií na lyceu v Dijonu, studium na Univerzitě Karlově v Praze, kde byl žákem F. X. Šaldy, a pozdější pedagogické a vědecké působení na univerzitě v Ženevě – to jsou zásadní mezníky na jeho cestě za poznáváním evropské kultury.

Pedagogické působení Václava Černého podstatně zkrátil nejprve nacistický a později komunistický režim, samizdatová a exilová vydání zahrnovala pouze část jeho vědeckých prací (blíže srov. Pechar 1993, 583 – 594). Černého vliv na několik generací české a slovenské odborné a kulturní veřejnosti tak byl menší, než by odpovídalo evropskému významu jeho díla. Mezinárodní věhlas získal svými studiemi o literárním baroku, ale i o novodobé literatuře francouzské, španělské a italské. V českém prostředí zaujal především objevnými studiemi o české středověké a barokní literatuře, ale i statemi o české literatuře 20. století (katoličtí a existencialističtí básníci, exilové a samizdatové prozaikové).

Inspirativní je především Černého schopnost propojovat literárně- a kulturněhistorickou problematiku s otázkami filosofické a etické povahy, která se projevuje nejen v důkladných studiích ze starších období, ale často také v literárněkritických statích o nejnovější tvorbě – u všech epoch se zajímá o fungování literárních děl ve společnosti. Pro téma našeho příspěvku je důležitá Černého snaha o uchopení filosofických a estetických základů existencialismu, zejména francouzského. Úsilí o aplikaci poznatků získaných analýzou francouzské poezie na tvorbu mladých českých básníků z konce třicátých a ze čtyřicátých let se může jevit jako neadekvátní výsledek romanistické specializace. Již samo usouvztažnění domácí poezie se západoevropským kontextem však sehrálo důležitou roli bez ohledu na to, zda spolu s Černým přisoudíme francouzské poezii paradigmatickou funkci.

Nastupující generace básníků se z různých důvodů netěšila přízni literární kritiky. Václav Černý patřil k několika málo zastáncům této generace – píše o tom ve druhém díle svých *Pamětí*:¹

¹ Druhý díl *Pamětí* Václava Černého vznikl v průběhu šedesátých let, v roce 1970 měl jeho první sešit

„Největší naše tažení a nejvýznamnější kritická kampaň KM (= Kritického měsíčníku – pozn. P. K.) týkala se však tzv. nové generace. Již roku 1938 tvořili naši nejmladší básníci, aniž to sami jasně věděli, osobitou skupinu svérázných talentů a bylo povinností rozumné kritiky pomáhat jim k sebeuvědomění. Místo toho se jim po ušlechtilém tuzemském obyčeji cpalo, že jsou hromádkou epigonů, podrostem generace předchozí, a že jim přísluší hlavně skromnost. [...] od kritiky, hodné toho jména, bylo však lze čekat, že bude pomáhat na světlo i uměleckým tvůrčím možnostem [...]. To původně dělal člověk jediný, nekritik, František Halas, zakladatel Prvních knížek (u Petřů)“ (Černý 1992c, 200 – 201).

Výhodou zájmu medievalisty a barokisty o tvorbu současných básníků je důkladná obeznámenost s proměnami témat a motivů evropské poezie i strategiemi fundovanými spíše rétoricky než bytostně básnicky. S citlivostí literárního kritika rozpoznal Václav Černý myšlenkové a umělecké hodnoty tvorby mladých autorů, kteří – řečeno slovy Jiřího Ortena – „v době velikého stmívání lidstva“ hledali na cestě k vlastnímu já nový smysl poezie. K nové kulturní situaci, ve které se mladá tvorba ocitá, Černý poznamenává: „Bylo by také zajímavé sledovat, jak se proměnila četba generační, jak se změnili autoři, ve kterých básníci hledali své učitele, blízkence, vzory, popudy [...]. Rilke byl velikým básnickým objevem nových let. Pascal se znovu objevil jako vzdálený předchůdce soudobých bolestí. V rukou básníků se zase ocitlo Písmo. Životní pocit přivedl ke Kierkegaardovi, Unamunovi, Kafkovi. [...] Z prozaiků slavil právě zmrtyvýchvstání, myslím, hlavně Dostojevský. Ten doslova pomáhal mladým lidem objevovat a poznávat sebe samé, působil vlivem povýtce sebe-dotvářecím“ (Černý 1992a, 93 – 94).

Václav Černý si všímá literárních, filosofických a duchovních zdrojů, jimiž se mladí autoři inspirovali. Dokáže však i v záplavě nových literárních děl rozpoznat hodnoty trvalejšího rázu, jakož i nové tvárné postupy. Na paměti má přitom jak etický vklad autora (upřímnost, opravdovost, bezprostřednost), tak i jeho úsilí o hledání nového předmětu poezie (záračnost skutečnosti): „Ona dobrá čtyřicítka knih básnických i románových, jimiž od konce války vepsali do naší literatury svůj debut, ba někdy celý svůj život, Bonn, Bednář, Orten, Blatný, Kainar, Hiršal, Mikulášek, Valja, Hanuš, Březovský, Urbánek, Dvořáček aj., představuje vskutku žeň zcela úctyhodnou [...]. Pohlédneš-li dnes z odstupu, objeví se ti úhrn těchto mladých knih, obecně vzato, jako jedna jediná, celistvá vlna literatury, zaměřená myšlenkou a potřebou opravdovosti a vnitřní autenticity [...]. Upřímný, naprosto nelíčený, a proto i přímý, bezprostřední poměr ke skutečnosti, věcem i člověku. [...] osvěžení přírody v barvách, vůních, dotecích i tvarech, zezáračnění její a podiv nad každou její drobností: běžte ji vnímat s Bednářem první jeho sbírky, s prvním Mikuláškem nebo Hiršalem, běžte nastavit záda deštiku s Blatným nebo Ortenem!“ (ibid., 96).

K údajnému nezájmu mladých básníků o společenské dění, který jim byl podsouván částí dobové literární kritiky, se Václav Černý ve svých pamětech vyjadřuje jako pronikavý interpret ideové stránky děl velmi pregnantně: „Interpretoval-li jsem správně životní pocit a názor mladých [...], tanulo v nich asi toto přesvědčení: Cesta k lidskému kolektivu, národu, lidstvu, vede přes osobní vědomí a svědomí, a v sobě samém mám nejvíc naděje setkat se nejen se sebou samým, ale i se všemi ostatními, jen jdu-li v sobě dostatečně hluboko! Sociální skutečnost naprosto tedy nebyla pro naše básníky druhotná (tj. podružná), byla jen pořadím druhá, což je něco velmi jiného“ (Černý 1992c, 204).

Z uvedené řady básníků a prozaiků věnoval Václav Černý největší pozornost poezii židovských básníků Jiřího Ortena a Hanuše Bonna. V jejich tvorbě identifikoval zásadní rys údivu až zděšení z kritické existenciální situace, který trefně nazývá zaskočeností: „Fakt, že básníkům se zde kladla

(1938 – 1940) vyjít pod názvem *Křik Koruny české* v nakladatelství Československý spisovatel. Knižně vyšel poprvé v roce 1977 v nakladatelství manželů Škvoreckých Sixty-Eight Publishers v Torontu pod názvem *Pláč Koruny české*.

otázka smyslu existence nejčastěji ze stavu bolesti a muk, dovolil by tuto poezii nazývat poezií duše zaskočené. [...] A vizme, je-li poezií člověka osudem zaskočeného celé dílo Ortenovo! i Bonново! ‚Tolik tmy, a tak sami!‘ čteme v Bonnovi. Jeho vývoj – tak souvislý a bez jedinkého zvratu, vždyť byl rozvojem samotářské vnitřní čistoty, nikoliv vyměňováním názorů! – děje se celý na rejstříku pocitů zmarňovaného smyslu života i světa, a přece s nekonečnou láskou k nim“ (Černý 1992a, 97).

Při analýze tématu samoty v Ortenově poezii poukazuje Václav Černý na básnickovy bolestné pocity cizoty a emigrantství, jimiž – podle vlastních slov z deníkového záznamu z 12. října 1940 – trpí od dětství (ibid., 107). Ortenovi i Bonnovi jsou podle Černého společné návraty do dětství jakožto úniky z bolesti a před absurdností. Návrat chápe Černý jako pouhý druh širšího pojmu úniku, který je – i ve své odstíněnosti a různorodosti – nostalgii dětství (Černý 1992b, 108 – 109). Témata návratu a úniku v Ortenově tvorbě spojuje Černý s tématem úzkosti, u něhož již uvažuje o společenských souvislostech: „Je charakteristické, jak je zde Orten opět básníkem své historické chvíle obecné, národní: tento pocit neurčitý, nepopsatelný, ale pronikavě mučivý ohroženosti byl nejspolečněji sdíleným atributem lidí té doby [...]. Mohl-li se tu Orten projevit jako nositel pocitů národně kolektivních, bylo to ovšem proto, že úzkostí byl prosáknut především sám“ (ibid., 110 – 111).

Národem rozumí Černý nikoli židovský, ale český národ, do něhož řadí básníky píšící česky. V meziválečném Československu pociťovali česky píšící Židé přirozeně sounáležitost s českým národem. Pociť sounáležitosti však vzal poměrně rychle za své ve chvílích, když zjistili, že do té doby úctyhodné skupiny Čechů a Moravanů přestávají pociťovat sounáležitost s Židy – připomeňme alespoň ostudné vylučování židovských lékařů a advokátů z profesních komor v době, kdy to ještě ani nevyžadovala nacistická nařízení.

Jiří Orten vnímal protizidovská protektorátní omezení velmi citlivě – podrobně je zaznamenával ve svých deníkových zápisech. Nešlo jen o nemožnost se dál vzdělávat (možnost studovat na vysokých školách ztratili i čeští studenti, Židé však nesměli navštěvovat vůbec žádné školy), ale postupně o naprosté vyloučení z kulturního a veřejného života až po zákazy navštěvování parků, sportovišť, omezené doby pro nákup základních potřeb, používání dopravních prostředků aj.

Degradace na bezprávné bytosti určené postupně k fyzické likvidaci již neumožňovala Židům pociťovat sounáležitost s českým národem, neboť jeho životní situace sice byla kritická, ale situace Židů byla naprosto bezvýchodná. Černý však i z několikaletého odstupu homogenizuje českou společnost protektorátního období pomocí představy zrazeného národa. Ve velmi obecné rovině se zamýšlí nad Ortenovou metamorfózou úzkosti do fenoménu metafyzického: „Ale u něho se úzkost promítla ihned do rozměru třetího, nad jednotlivce i dobu, a stávala se veličinou metafyzickou, byla závratí pocitu lidské existence vůbec. [...] Ontologický význam úzkosti vyplývá u Ortena jasně též z toho, že cítil samu existenci Boží vsazenu na drama úzkosti: kladl Bohu za povinnost učinit dílo stvoření srozumitelným, chtěl vysvětlení a odpověď. [...] Za celé stvoření obrací se ze ‚země Tmy‘, jež si chce porozumět, k Bohu Jeremiáš svým pláčem“ (ibid., 111).

Ortenovu rozsáhlou báseň *Jeremiášův pláč* – podobně jako další aluze na starozákonní motivy – nevnímá Černý v historickém a náboženském kontextu židovského národa, ale v co nejobecnější rovině. Jiří Orten tuto báseň nemohl jako Žid publikovat pod svým jménem, ale pouze pod pseudonymem – stalo se tak na počátku roku 1941. Od dobových reálií poněkud abstrahuje také Černého zmínka o Ortenově ztvárnění fenoménu úzkosti: „[...] v oblasti tematiky úzkosti objevil Orten sám pověstný motiv pohledu, jímž jsem viděn, objektivizován, proměněn v holou věc a nenapravitelně přibit k své minulosti, k svému osudu, nepolepšitelně zmarněn: ‚Ó, Bože můj, ty ranil jsi mne, ty ranil jsi mne, ale čím? Ne láskou, když se pokoušíš nyní vyléčit mne z ní; a ani nenávisť ne, Bože. Ty ranil jsi mne pohledem, jediným pohledem, který v sobě obsahuje a drží a má tolik zlého smutku a tolik prázdnoty, že se na ni dívat nestačí““ (ibid., 112).

Existencialistickou filosofií fundované úvahy o vině a trestu, radikální jinakosti a s ní související absolutní samotě či spíše do krajnosti vystupňovaného osamocení rozvíjí Václav Černý při argumentaci ve prospěch Ortenovy opravdovosti způsobem, který nepřestává udivovat mírou odpoutanosti od doby a místa, v nichž bylo básníkovi dáno žít a čekat na blížící se smrt: „[...] pokorná ochota cítit se vinen jen proto, že jsem mučen, a souhlasit se svým trestem ze studu za druhé nebyla možná bez dvou vnitřních předpokladů v sobě již probojovaných: bez nové víry v mravní řád, neboť jen v řádu trestu odpovídá vždy i vina; a bez nového intimního sjednocení s člověkem vůbec, neboť nevinný se může cítit vinen jen tam, kde za své přijal viny bližního z pocitu obecně lidského souručenství a jednoty. [...] Samota tím okamžikem, kdy se stane naprosto úplnou a dotkne se meze nejkrasší, nutně změni svou podstatu: zcela sám lze se cítit jen tvářív v tvář nekonečnu, tj. v lůně celku, do něhož jsem vrácen“ (ibid., 115).

Jakkoli se může zdát Černého směřování k filosoficky abstraktnímu ideografickému rozboru Ortenovy tvorby ahistorické a opatřené zvláštními etnickými a konfesními filtry, zůstává trvalou zásluhou tohoto literárního historika a kritika, že objevil v mladém básníkovi mimořádný talent moderní české poezie a pečoval o jeho odkaz.

Básníkem, u něhož si Václav Černý všímá literární tvorby, ale registruje i jeho náboženskou aktivitu v židovské obci, je Hanuš Bonn. Černý příznačně nemluví o židovské obci, ale abstraktně a záhadně posesivně uvádí „v své náboženské obci“.² Kontraproduktivně působí Černého metaforické kroužení kolem fenoménu šoa (holocaustu): „[...] výrazem mravního stavu jeho byla sbírka Tolik krajin. A v té se první báseň jmenuje Rozeklaný čas, v níž takto čteme: ‚Ohnivý kříž na nebi / dni slanou trýzní rozleptané / A nikdo nikdo nepoví / kam jdeme a co se stane...‘; a na samém konci jejím, i když se toho slova bojí, Quijotovská variace přece naznačuje nad dobou a osobním osudem v ní: marnost. Čím je tedy, úhrnem vzato, tato knížka ve vývoji české poezie těsně před válkou? Tím, čím je konec konců celé Bonново dílo [...]: je u nás jedním z nejopravdovějších výrazů pocitu marnosti ve chvíli, kdy světová apokalypsa přiblížila se už na jasný dohled vidoucích, je z neupřímnějších svědectví o úzkostné bázi lidské [...]. Lze doslova říci, že se od r. 1939, kdy na sebe vzal nebezpečnou funkci v své náboženské obci, jeho dílo vyvíjí po dvojí koleji, života a verše: ‚básní především svou prací a je to statečná píseň činů v lidské službě [...]. Nebudiz na tuto píseň zapomenuto, končila nejpatetičtějším akordem na samých výsostech života vskutku dotvořeného v dílo: smrtí“ (Černý 1992d, 754 – 755).

V době opětovného narůstání antisemitismu v české společnosti v padesátých letech 20. století se v esejistice a publicistice Václava Černého objevují protižidovské výpady, které působí u evropsky rozhledného demokrata na první pohled velmi překvapivé. Po 2. světové válce se podobné ataky subsumují pod jediný a nediferencovaný pojem antisemitismu, který je spojován s rasismem. U Černého je situace složitější, protože je autonomní osobností, která nepřejímá dobové vlivné názory a nepodléhá skupinovým zájmům nebo dokonce davovým psychózám. Židovské básníky z konce třicátých a začátku čtyřicátých let obdivoval nejen pro jejich básnické nadání, ale také pro jejich mravní integritu, která je v jeho pojetí umělecké tvorby neodmyslitelně spjata s uměleckou poctivostí.

Nicméně již v rozsáhlé stati *Rasismus, jeho základy a vývoj* z roku 1939 je vidět, že Černému nedovoluje jeho vypjatý individualismus a egocentrismus zaujmout principiální stanovisko k anti-humánním postojům a projevům rasové nesnášenlivosti. Ve stati Černý věnuje pozornost názorům

² Hanuš Bonn pracoval v pražské židovské obci, a tak měl spolu s ostatními zaměstnanci obce patřit ke skupině Židů, kteří byli zpočátku osvobozeni z transportů. Nacisté však Bonna i s jeho zástupcem (oba byli zodpovědní za registraci) zatkl a poslali do koncentračního tábora Mauthausen, kde oba zemřeli – blíže srov. Rothkirchen, Livia. 2005. *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*. Lincoln – Jerusalem: University of Nebraska Press – Yad Vashem, 2005, 126.

Arthura de Gobineau – velice podrobně cituje a parafrázuje pojednání tohoto teoretika moderního rasismu *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Eseje o nerovnosti ras lidských) a všímá si také textu Adolfa Hitlera *Mein Kampf* (Můj boj).

Pomineme-li skutečnost, že Černého způsob parafrázování nezjednává potřebnou distanci od rasistových vývodů, je z dnešního pohledu zářející především obdiv k osobnosti Arthura de Gobineau. Černý sice nesouhlasí s jeho rasistickými názory, prozíravě odhaduje, že zejména moderní antropologie přinese přesvědčivé důkazy k jejich vyvrácení, jedním dechem však dodává: „Ale dělej, co dělej, musíš přiznat, že nikdy ‚nebyl šťasten tím, co stačí davu‘. Nechyběla mu mravní síla a rozhodnost, ani vysoká kultura, důstojnost, čest a vášnivost mocná, ale nikdy ne nízká. Jen nikdy nezměřil sociální důsažnost myšlenky. Nepoznal, že teorií, kterou ukul k své a jen své oslavě, dává národům do rukou strašnou zbraň. Ačkoliv se tato teorie ve světle jeho života i ve světle vybájeného Ottara Jarda jeví jen jako výplod mozku, hřešícího překrásným hříchem osobní pýchy!“ (Černý 1992f, 436).

U poznámek k Hitlerovu textu se Černý již neocitá ve schizofrenní situaci, protože snůška mimořádně odpudivých výlevů rasové nenávisti k celým národům z pera nevzdělaného a zakomplexovaného sociopata z bavorsko-rakouského maloměsta nemohla ani znalostmi, ani stylem konkurovat okouzující osobnosti francouzského hraběte.

Filosof Jan Patočka se ve své stati *Osobnost a tvorba* zabývá Černého filosofií literární tvorby, ve které přechází od bergsonismu k personalismu: „Černý pak nezná nad osobnost vyšší hodnoty [...]. Tvořivý život toliko připravil pro nás určitou možnost, [...], dal nám interval tvůrčí možnosti dokončit se, dotvořit se, státi se spoluautorem sebe sama [...] básnické dílo ve svém úmyslu, v množení a zhodnocování života, nemůže být v konfliktu s morálkou, s mravním životem: [...] Na druhé straně však umění samo implikuje morálku; neboť umění je boj o sebe, a ten musí být vyhrán a ne vylstěn. [...] Vnitřní proměna, výběr, zúžení možností, historičnost, konečnost a v časovosti věčnost, to jsou některé kategorie, kterými se Černý snaží charakterizovat proces, v němž dochází k tvůrcovu sebestvoření“ (Patočka 1994, 119).

Nejlépe je způsob uvažování Václava Černého o problematice národní, etnické a jazykové patrný z těch pasáží jeho *Pamětí*, které se týkají židovských komunistických funkcionářů, jako např. filosofa a matematika Arnošta Kolmana v jeho stalinistickém období a zejména generálního tajemníka Komunistické strany Československa Rudolfa Slánského a jeho spolupracovníků.³ Pasáž ve svých *Pamětech* věnovanou Kolmanovi (plnou invektiv zahrnujících i vulgarismy jako např. „nedonošený tajtrlík“) zakončuje Černý již otevřeně antisemitsky: „Perspektiva našeho duchovního a kulturního osudu v případě vítězství stalinovců byla tedy děsivá. Čeho chcete, čeho se vůbec můžete nadít od souhry vystydělého romantického tylovského idylismu, zkornatělého, ale také rozzuřeného na stařeckou nezodpovědnost + lehkomyšlného demagogického kumpánství + doživotně netalentované ctižádostivosti + mocenské rozbažilosti titěrného hebrejčíka?“ (Černý 1992e, 153).

Václav Černý se v Kolmanově případě vyjadřuje k jeho kulturnímu barbarství, zpochybňuje jeho profesuru z filosofie na pražské univerzitě, tedy nikoli k jeho pozdnímu prozření ve švédském exilu. U Rudolfa Slánského a jeho spolupracovníků hodnotí Černý nejen politickou praxi plnou nejhrubšího násilí, ale klade velký důraz na jejich vlastenecký deficit: „Slánský, komunista a Žid,

³ Vedle Slánského stálo před soudem ještě třináct komunistických funkcionářů, z nichž jedenáct pocházelo ze židovských rodin. Údajně měli být součástí mezinárodního židovského spiknutí organizovaného židovskými vůdci v USA a státními činiteli Izraele. Jedenáct obžalovaných bylo v prosinci roku 1952 popraveno – blíže srov. Čapková, Kateřina. 2022. Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti. In: Čapková, Kateřina – Kieval, Hillel J. (eds.): *Židé v českých zemích: Společná cesta dějinami*. Praha: NLN, 295 – 346, zde na s. 316 – 317.

obojí z přesvědčení, komunista dokonce proto, že Žid – byl z generace Židů srostlých s bolševismem a revolucí [...] Slánský necítil česky v ničem a nic, jakékoliv české cesty k čemukoliv českému byly mu lhostejné a cizí, [...] Slánský u nás = Stalin u nás, všechny hrůzy a vraždy až do jeho pádu jdou u nás na jeho vrub [...] A Stalin jej rozdrtil naprosto ne proto, že by jej podezíral z nestalinské filantropie vůči Čechům; nýbrž podezíral ho z dvojího lokte, pravověrně stalinského vůči Čechům, nestalinsky protekčního vůči svým: Stalin věděl, jakou mocenskou roli Slánský propůjčuje okolo sebe svým lidem“ (ibid., 342).

Na rozdíl od předválečných a válečných židovských básníků nebyl Slánský českým vlastencem (u asimilovaných českých Židů, kteří byli umělecky a morálně úctyhodní, neužívá Černý označení „Žid“ nebo „židovský básník“ apod., ale „národní básník“ – opozici „český“ versus „německý“ používá i v šedesátých letech, kdy psal své paměti, jako základní kritérium (ne)přijatelnosti Židů). Český nacionalismus zde vlastně generuje protižidovské výpady, které vyznívají až překvapivě antisemitsky: „Doba, kdy Slánský rozdělil veškeré naše pozůstalé nebo ze Západu i z Východu navrátilé židovstvo na dvě části, obě privilegované: kandidátům emigrace do Izraele nebyly, na rozdíl od „prchajících“ nežidů, kladeny žádné překážky, výsada neslýchaná, rovnající se rozdílu mezi svobodou a vězením, někdy mezi životem a smrtí; měli namnoze právo odejít se svým majetkem, výsada v stalinismu neslýchaná a praktikovaná podle kritérií přímo pobouřlivých, [...] nacionální faktor nebo prospěch český nehrál v této společnosti nejmenší roli, důkazy toho jsou přímo skandálně odpudivé: Geminder, Simone-Katz, Reicin, London! Lidé bez jakéhokoliv, leda negativního a opovrhlivého vztahu k českému člověku, z německých židovských rodin, prošlí německými školami, Geminder neumí ani slušně česky, od mládí světoběžníci, jejichž český pobyt se za celý život páčí na pár let“ (ibid., 365 – 366).

Kateřina Čapková upozorňuje na studii Kevina McDermotta⁴, která analyzuje zprávy tajné policie o veřejném mínění z různých lokalit (uložené v archivech Ministerstva vnitra ČR a Národního archivu v Praze). Z těchto zpráv podle McDermotta vyplývá, že protižidovské názory rezonovaly mezi československým obyvatelstvem překvapivě silně, což je v rozporu s tradiční interpretací, která tvrdí, že antisemitismus byl pouze sovětským importem (Čapková 2022, 316 – 317). Čapková dále připomíná studii Jana Gerbera⁵, který zkoumáním osobních svazků F. C. Weiskopfa a Louise Fürnberga (vedoucích německožidovských komunistických funkcionářů narozených v Československu) dospěl k závěru, že politické procesy z počátku padesátých let 20. století je třeba chápat také v kontextu poválečného českého nacionalismu, a tedy snahy prosadit národní ideu Československa jako státu dominantně českého (ibid., 317).

Václav Černý prokazuje překvapivě nepochopení pro specifickou situaci Židů po hrůzách šoa a dál mechanicky porovnává neporovnatelné. Národně neuvědomělí kosmopolitní židovští komunisté jsou pro Černého především Židy, zatímco židovští básníci – jak jsme již zaznamenali – se věrností české věci dejudaizovali – dvojí loket, který vyčítá Slánskému, tak Černý sám nepřestane používat: „Slánského dvojí loket byl ze židovského hlediska zdůvodnitelný, vůči Čechům naprosto nespravedlivý. Český antisemitismus se Slánským sice nestal skutečností ospravedlnitelnou; ale nadlouho se Slánským Židé u nás zadlužili, to ať je každému zřejmo: nikoliv oni jsou našimi mravními věřiteli, nýbrž my jejich, ať to nezapomenou!“ (Černý 1992e, 368).

Argumentace politickou praxí však musí být u erudovaného historika idejí doplněna zásadním vymezením dvou nesmiřitelných linií v dějinách myšlení a kultury, přičemž marxismus je zdánlivě logicky identifikován jako součást hebraismu, třebaže se vydává za svůj opak: „[...] běží

⁴ McDermott, Kevin. 2008. A “Polyphony of Voices”? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair. In: *Slavic Review* 67/4, 840 – 865.

⁵ Gerber, Jan. 2016. *Ein Prozess in Prag: Das Volk gegen Rudolf Slánský und Genossen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

o antagonismus hebraismu na jedné a naší vzdělanosti ve své podobě helénsko-římské, potom křesťanské na straně druhé. [...] Existuje mínění, jakoby marxismus byl posledním slovem a závěrem věkovitého sporu hebraismu s naší vzdělaností: spor je ukončován příspěvkem, jenž se integrálně hlásí za příspěvek k naší vzdělanosti, dokonce za její dovršení; zůstává nicméně příkře polemický, je jejím integrálním vyvrácením. [...] Tolik je jisto, že marxismu v jeho základních rysech a obecných silokřivkách, jakožto obrazu lidského vývoje, a ještě víc jakožto jeho předpovědi, stála vzorem náboženská vize jahvismu“ (ibid., 552 – 553).

Karl Marx, který před narůstajícím antisemitismem odešel z Německa (později se však v exilu stal antisemitou), byl ovlivněn některými myšlenkami judaismu; marxismus vykazuje nepochybně některé znaky náboženské soustavy, nicméně Černého propojování teoretických konceptů, národní věrnosti a politické praxe v morální klasifikaci Židů nepatří k silným stránkám jeho vědeckého myšlení. Protižidovské výpady či zkratkovité reflexe v *Pamětech* vznikaly v kritické životní situaci mezinárodně uznávaného badatele a pedagoga, který byl ve své vlasti po dlouhá desetiletí pronásledován a perzekvován oběma totalitními režimy dvacátého století. Psychická újma, kterou Václav Černý utrpěl, byla o to horší, že se nejednalo vždy o útlak ze strany primitivních funkcio-nářů totalitního režimu, ale dokonce ze strany vědeckých osobností.⁶

Milan Jungmann si všímá některých dalších krajností a překvapivých zvyklostí v Černého polemickém stylu: „Autor *Pamětí* je někde doveden svou důsledností v moralistním chápání lidí a událostí až ke krajnostem, kde už nerozpozná, že se dopouští chyby, kterou jinde odsuzuje. Oprávněně odmítá uznat kolektivní vinu Němců za válku a nacismus, ale snadno přičkne kolektivní vinu za zvrácenosti padesátých let (při úvahách o úloze R. Slánského) Židům, formuluje to tak, že nejsme my jim, ale oni nám dlužníky. On, který je hrdý na přátelství s E. Hostovským a je mu nikdo neupře zásluhy o dílo J. Ortena, dává u každého českého Žida do závorky jeho původní německé jméno, jak to s oblibou dělá každý antisemita“ (Jungmann 1985, 382).

Postoje Václava Černého k židovským kulturním osobnostem v době válečné a těsně poválečné jsou do určité míry obdobou postojů českožidovského hnutí v meziválečné době – tzv. Čechožidé usilovali o asimilaci s českým národem, ke svým německy mluvícím souvěrcům, které označovali za „němcíci židy“, měli zpravidla negativní vztah. Nešlo však pouze o opozici „německé“ vs. „české“, ale v nemalé míře o související opozice „bohaté“ vs. „chudé“, „městské“ vs. „venkovské“, „nábožensky indiferentní“ vs. „niterně zbožné“ aj.

Geografické, sociální, náboženské nebo dokonce generační aspekty (ve smyslu předávání tradic a postojů) Černého příliš nezajímají. K opozici „německé“ vs. „české“, kterou promýšlel od konce třicátých let 20. století, přistupuje po 2. světové válce opozice „komunistické“ vs. „anti-komunistické“. Zcela nepřijatelnou skupinou Židů se pro Černého stávají stalinističtí sionisté, jejichž politickou elitu tvořili Rudolf Slánský a jeho spolupracovníci. Stalinistický teror, který v politickém, společenském a kulturním životě Československa rozpoutali, patří nepochybně k temným stránkám našich moderních dějin.

Černého protižidovskou rétoriku, kterou ve třetím díle svých *Pamětí* v emocionálně silně akcentovaných pasážích používá, lze v souladu se současným územ označit za projev antisemitismu. Tímto označením se sice distancujeme od nepřijatelné publicistické praxe, k hlubšímu pochopení koexistence různých náboženských či etnických skupin v rámci společnosti však tento krok nestačí. Kateřina Čapková kupř. upozorňuje na skutečnost, že k sionismu se nehlásili pouze Židé, kteří se cítili okolní společností diskriminováni. Zvláště pro Prahu a české kraje tak podle Čapkové stále zůstává nezodpovězena otázka, co přimělo jednotlivce ke vstupu do sionistických nebo

⁶ Připomeňme zde alespoň vyhozov z pražské univerzity osobně sdělený profesoru Černému rektorem Janem Mukařovským a děkanem Bohuslavem Havránkem, dnes všeobecně uznávanými osobnostmi české literární vědy a lingvistiky.

českožidovských organizací; za rozhodující autorka nepovažuje jazykové, kulturní či dokonce etnické rozdíly – stěžejní podle ní byly naopak sociální kontakty v rodině, s přáteli, ve škole nebo v práci (Čapková 2005, 275).

Václav Černý vyslovil ve svých *Pamětech* přání, které si navzdory řadě průkopnických publikací domácích i zahraničních badatelů uchovává i dnes svou platnost – pokusil jsem se je aplikovat i na autora samého: „Kéž se dočká jednou rozboru a historie utajený lidový i nelidový český a slovenský antisemitismus, stydlivě se maskující, vzpouzející se přiznat barvu, a přece se vinoucí naším moderním vývojem [...]“ (Černý 1992e, 368).

SUMMARY

Czech literary historian, comparatist, critic, translator and university pedagogue Václav Černý discovered and interpreted the work of young Jewish poets Jiří Orten and Hanuš Bonn in the late 1930s. He placed Orten's work, to which he paid special attention, in the context of European literary existentialism (as a Czech existentialist before existentialism). Černý admires both the poetic talent of young authors and their moral integrity and loyalty to the Czech nation. With an unequivocally positive perception of Jewish poets belonging to the Czech nation, Černý approaches the positions of the so-called Czech-Jewish movement, which strove for the assimilation of Jews in the Czech lands – Černý no longer speaks of these authors as Jews or Jewish poets, but as “national poets”. Černý, on the other hand, is very critical and even offensive towards Jewish personalities who are not connected with the fate and culture of the Czech nation – communist functionaries who hold a Zionist position and prefer such oriented Jews to the Czech people are completely unacceptable to him. In the emotionally accented passages of his *Paměti* (especially in their third volume), Černý slips into antisemitic outbursts.

LITERATURA

- Čapková, Kateřina. 2005. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938*. Praha: Paseka.
- Čapková, Kateřina. 2022. Periferie a centrum: Židé v českých zemích od roku 1945 do současnosti. In: Čapková, Kateřina – Kieval, Hillel J. (eds.): *Židé v českých zemích: Společná cesta dějinami*. Praha: NLN, 295 – 346.
- Černý, Václav. 1992a. Duchovní vřazení domácí. In: *První a druhý sešit o existencialismu*. Praha: Mladá fronta, 88 – 99.
- Černý, Václav. 1992b. Jiří Orten. In: *První a druhý sešit o existencialismu*. Praha: Mladá fronta, 99 – 115.
- Černý, Václav. (1977) 1992c. *Paměti II (1938 – 1945)*. Brno: Atlantis.
- Černý, Václav. 1992d. Za Hanušem Bonnem. In: Šulc, Jan (ed.): *Tvorba a osobnost I*. Praha: Odeon, 752 – 756.
- Černý, Václav. (1983) 1992e. *Paměti III (1945 – 1972)*. 2. rozš. vyd. Brno: Atlantis.
- Černý, Václav. 1992f. Rasismus, jeho základy a vývoj. In: Šulc, Jan (ed.): *Tvorba a osobnost I*. Praha: Odeon, 418 – 440.
- Gerber, Jan. 2016. *Ein Prozess in Prag: Das Volk gegen Rudolf Slánský und Genossen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jungmann, Milan. 1985. Paměti jako memento. In: *Rozmluvy* 3/4, 199 – 206.
- McDermott, Kevin. 2008. A “Polyphony of Voices”? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair. In: *Slavic Review* 67/4, 840 – 865.

- Pařík, Arno. 1992. Z dějin židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě. In: Fiedler, Jiří (ed.): *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 5 – 24.
- Patočka, Jan. 1994. Osobnost a tvorba. In: Langerová, Marie (ed.): *Václav Černý*. Praha: Český spisovatel, 117 – 124.
- Pechar, Jiří. 1993. Václav Černý. In: Černý, Václav: *Tvorba a osobnost I*. Praha: Odeon, 583 – 594.
- Pěkný, Tomáš. 1993. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer.
- Rotkirchen, Livia. 2005. *The Jews of Bohemia and Moravia: Facing the Holocaust*. Lincoln – Jerusalem: University of Nebraska Press – Yad Vashem.

KONTAKT

doc. Dr. Petr Kučera, Ph.D.
Katedra germanistiky a slavistiky
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Riegrova 11
306 14 Plzeň
Česká republika
pekucera@kgs.zcu.cz